

Nečitelný příběh Marie Navarové z Benešova

PhDr. Erich Renner

---

1. vydání

Tento text byl podkladem poslední knize Arnošta Lustiga, Případ Marie Navarové. S laskavým svolením autora vychází v elektronické podobě.

Původně publikováno v časopise Pod Blaníkem, roč. IX. (XXXI.), čís. 3 a 4.

Autorská práva vyhrazena: PhDr. Erich Renner

Sazba Luboš Račanský, Martin Javorek

Sazba je licencována pod licencí Creative Commons by-nc-sa/4.0 Licenční podmínky navštivte na adrese [<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode>]

Mezi největší činy českého odboje proti německým okupantům patří atentát na říšského protektora Reinharda Heydricha. Likvidace třetího muže nacistické říše narušila arogantní suverenitu hitlerovského režimu, který dosud vynášel jen úspěchy své válečné agrese. Atentát měl ohlas v celé Evropě a porobený národ jím znovu připomněl protihitlerovskému světu svou existenci. Cena za to byla vysoká.

Podblanicko a někteří jeho občané měli s atentátem přímou souvislost. Vždyť zrádce K. Čurda adresoval svůj udavačský dopis četnické stanici v Benešově. V Ouběnicích hledal úkryt před gestapem lékař Bř. Lyčka, který ošetřoval parašutisty. Po obětech v Ouběnicích následovaly další v Bystřici a ve Voticích. Benešovský rodák, „vůdce protektorátní mládeže“ Fr. Teuner, pronesl na inscenovaném shromáždění na Staroměstském náměstí perverzní projev. Napověděl v něm, že smrtí by měli být potrestáni nejen ti, kdo atentát schvalují, ale i příslušníci jejich rodin. V Benešově ukončila svou životní pouť žena, která zajistila převoz raněného Heydricha do nemocnice.

Marie Navarová, čtyřiačtyřicetiletá žena pankráckého vězeňského lékaře Oldřicha Navary, jela onoho osudného 27. května 1942 tramvají číslo 3 k svému příbuznému hajnému Douděrovi na venkov pro aprovizaci. Při tísnivé zásobovací situaci v protektorátu byly takové cesty na venkov pro potraviny časté. Bylo půl jedenácté, když tramvaj sjížděla ke kobylišké zatáčce. V tom otřásla ulicí silná detonace. Tramvaj po prudkém brzdění zastavila, řidič vykřikl „k zemi“, ale vyděšení cestující nebyli schopni pohybu. Ne tak M. Navarová. Následující příběh byl vylíčen v mnoha publikacích o atentátu. Navarová vše popsala takto. Vyběhla z tramvaje a spěchala k zdemolovanému autu. V jednom muži v uniformě SS poznala Heydricha. Protože jeden atentátník a Heydrichův šofér po sobě stříleli, skryla se za auto. Viděla oba pachatele. Muž, který hodil bombu (J. Kubiš), byl statný blondák. Muž, který střílel z pistole (J. Gabčík), byl menší, tmavovlasý. Potácející se Heydrich se držel za bok, odkud vytékal úzký pramének krve. S obtíží řekl: „Wagen.“ Navarová začala hned zastavovat kolemjdoucí vozy. Řidič prvního auta však ujel. Podařilo se jí zastavit dodávku firmy Holan. Při nastupování Heydrich opakoval: „Meine Mappe“. Znalosti němčiny Navarové byly téměř nulové, a proto hledala v Heydrichově autě mapu, ale brzy pochopila, že Heydrich chce svoji aktovku. Když auto s protektorem odjelo, šla Navarová dvě stanice pěšky a pak pokračovala v jízdě za strýcem do Větrušic.

Když se večer vrátila, vyprávěla vše manželovi. Ten však už věděl, do čeho se zapletla. Celý den totiž rozhlas vysílal výzvu, aby se na policii přihlásila německá plavovlasá žena, která pomohla raněnému protektorovi. Také řidič tramvaje dr. Navaru znal a přišel mu povědět, že výzva se týká jeho manželky. Navara byl vyděšen a nevěděl, co mají dělat. Nepřihlásit se bylo vrcholně riskantní, ale vypovídat a případně podat popis atentátníků, bylo stejně nebezpečné. Šel se poradit se svým známým Pavlem Soppou, velitelem věznice gestapa na Pankráci. Ten okamžitě odvezl Navarovou do Petschkova paláce a zde ji asi deset gestapáků po čtyři hodiny vyslýchalo. Musela nakreslit i situační skicu místa atentátu. Na radu dr. Grospiče, Navarova přítele, však nepodala žádný popis atentátníků. Vymlouvala se na krátkozrakost a na to, že se věnovala pouze zraněnému Heydrichovi. Také neidentifikovala žádnou z hlav atentátníků v anatomickém ústavu. Navarová dostala finanční odměnu a zdálo se, že dramatický příběh je pro ni ukončen. Avšak jeho druhé a třetí dějství následovalo po válce.

Nyní je nutné si přiblížit osobnost Marie Navarové. To snad umožní odpovědět na některé otázky. Například proč jediná ze svědků atentátu se věci nestranila, ale naopak vyvinula velkou aktivitu a přímo do události vstoupila.

Marie Jiřina Navarová se narodila 6. 6. 1888 v Tovačově. Její otec Vojtěch Strážnický byl zaměstnán jako vedoucí mlýna v Tovačově. Navarová měla ještě šest sourozenců, pět sester a jednoho bratra. V Tovačově vychodila tři třídy měšťanské školy a absolvovala šestiměsíční kurs vyšívání. Výrobou lidových krojů se také nějaký čas živila. Po roce 1918 odešla do Prahy a zde se

roku 1920 provdala za hospodářského správce Jana Štveráka. Manželství bylo už po roce rozvedeno. Navarová našla zaměstnání jako pokladní v restauraci a zde poznala roku 1927 lékaře pankrácké věznice MUDr. Oldřicha Navaru. Jeho manželství bylo v té době pouze formální, jeho ruská manželka již žila v domácnosti gen. Vojtěchovského. Navarová žila s Navarou v jeho služebním bytě a teprve po rozvodu a rozluce uzavřeli roku 1931 sňatek. Tím sociálně postoupila. Navara vlastnil 10 ha usedlost v Kozmících u Benešova a vilku v Libčicích u Kralup. Navarová se stala spolumajitelkou těchto nemovitostí.

Oldřich Navara (1889–1953) promoval na Lékařské fakultě UK 1914 a v první světové válce byl nasazen na ruskou frontu. Zde byl zajat a vstoupil do Čs. legií. 1921 nastoupil jako lékař vězeňské nemocnice na Pankráci a na výzvu prezidenta soudu zde zůstal i za okupace, ačkoliv měl legionářskou minulost, což byl v očích okupantů velký nedostatek. Oba manželé Navarovi se na Pankráci snažili podle výpovědi mnoha svědků pomáhat českým politickým vězňům. Za pomoci vlasteneckých dozorců Müllera, Pohla a Vytečka Navarová donášela bývalému kancléři prezidenta Přemyslu Šámalovi potraviny nutné pro jeho diabetes. Jídlo pašovala také vězněnému starostovi Čsl. obce sokolské Truhlářovi. Často prý vězňům napekla buchty a navařila švestkové knedlíky. Navara vymohl různé úlevy poslanci A. Hamplovi, dával tajné glukózové injekce spisovateli K. J. Benešovi. Na Pankráci byl také vězněn dr. Jar. Drábek, významná postava odboje. Po válce byl hlavním žalobcem v procesu proti nastickému vládcí protektorátu K. H. Frankovi. Navara mu umožnil, aby Drábek byl ukryt před gestapem v psychiatrické léčebně v Bohnicích. Manželé Navarovi se zasloužili o to, aby na Pankráci zůstal celé čtyři roky Zdeněk Bořek-Dohalský, ačkoli měl být převezen do Německa a zde popraven. Bořek-Dohalský obstarával spojení mezi Benešem, předsedou protektorátní vlády Eliášem a Háchou. A. Dohalská před soudem 1948 potvrdila, že jí manžel v motácích nabádal, aby nepřestala být vděčná paní Navarové.

Ovšem tuto vlasteneckou činnost mohli Navarovi podnikat jenom za podmínky, že získali určitou shovívavost od druhé strany, od gestapa. Hlavním mužem v tomto ohledu byl velitel pankrácké věznice gestapa Paul Soppa (1905). Byl to primitiv se sklony k alkoholu. Pověstná byla jeho hrůza z infekce a Navara ji dovedně využíval. Navarovi se Soppou sblížili v době jeho nemoci, kdy ho Navarová ošetřovala. Aby si Soppu naklonila, zásobovala ho potravinami z venkova, alkoholem a kuřivem. Navarovi chodili se Soppou do známých restaurací Na Paloučku, do Nuselské kavárny i jinam. Útratu platil Navara a často mu na večer se Soppou nestačili 2000 K. Soppa se vnutil i na jejich usedlost do Kozmic. Navarová sice neuměla německy, ale Soppa byl původem Polák a tak se dorozumívali. Na Pankráci byla domněnka, že mezi nimi je intimní vztah.

Navarová využívala také gestapáka z benešovské služebny Karla Rottera. Také on byl primitiv bez vzdělání, zato s láskou k alkoholu. Právě toho Navarová využívala. Například za tři košíky jahod a tři lahve likéru ji Rotter vyhověl a propustil benešovské manžele, které jejich služebná udala za poslech zahraničního rozhlasu. Samozřejmě Navarová se těmito styky s gestapáky kompromitovala. Dobře to komentoval vězeňský lékař Reyman: „Já také se Soppou chlástal. Kdo znal lepší cestu, měl jí jít.“

Navarovi se stýkali také s gestapákem pražské ústředny Ottou Gallem, ale právě styky s ním umožňovaly ochranu Bořka-Dohalského. Gall pomáhal Navarovi sestavovat lékařský posudek na Dohalského tak, aby ho gestapo akceptovalo.

Navarovi se pohybovali na hraně. Díky svým kontaktům s gestapem pomohli mnoha politickým vězňům, ale někdy sklouzli až do bahna kolaborace. Vždyť flámů v jejich bytě se zúčastnil i H. Jöckel (Pinda), velitel Terezína. Hráli nebezpečnou hru. Nakonec se do rukou gestapa dostaly motáky, které ilegální činnost Navarových prozradily. Manželé byli zatčeni a 19. října 1944 deportováni do Terezína. Tam byli vězněni až do osvobození tábora 5. 5. 1945.

Po skončení války stála politické reprezentace ČSR před složitým problémem, jak se vypořádat s těmi, kdo za okupace v různé míře kolaborovali s nepřítelem. Prezident Beneš nestál o příliš viditelné soudní procesy. Původně se domníval, že se s kolaboranty vypořádá vlna živelné nenávisti, které by měla být dána několik týdnů volná ruka. Dnes nás podobný záměr děsí a s osobou demokratického prezidenta si ho nedokážeme spojit. Naštěstí se neuskutečnil. Prezident vydal 19. 6. 1945 dekret č. 16 (tzv. velký retribuční) a 27. 10. 1945 dekret číslo 138 (malý retribuční). Podle těchto dvou zákonů postupovaly ustavené Mimořádné lidové soudy a Národní soud.

Na Marii Navarovou bylo 6. 5. 1946 podáno prozatímní trestní oznámení a 2. 7. 1946 byla vzata do vazby Krajského soudu trestního. Byla obviněna, že v době zvýšeného ohrožení národa napomáhala nacistickému hnutí tím, že udržovala styky s gestapákem Soppou, že podala popis pachatelů atentátu na Heydricha a identifikovala jejich mrtvoly. Při výslechu 3. 7. 1946 Navarová toto obvinění popřela. Vypověděla také, že první odměnu 10 tisíc korun rozdělila mezi Německý červený kříž a českou charitativní organizaci Vincentinum. Neodvážila se prý odmítnout ani druhou odměnu ve výši 20 tisíc říšských marek (200 tisíc korun), ale nic z nich neužila ve vlastní prospěch – 10 tisíc darovala právě narozenému dítěti P. Soppo, 5 tisíc dítěti dozorce Pohla, zbytek ponechala na radu dr. Drábka na poválečnou dobu. Z nich pak dostala dcera popraveného dozorce Müllera 30 tisíc, jeho syn 10 tisíc, stejnou částku Československý červený kříž a 25 tisíc bylo určeno na stavbu pomníku obětem nacismu a zůstatek na ozdravné pobyty dětí obětí okupace.

Okolnost, že jediná spěchala ke zraněnému Heydrichovi, vysvětlila absurdně. Chtěla se prý přesvědčit, zda zranění je smrtelné, což si přála. Navarová chtěla mluvit v souladu s dobovým klimatem, ovšem její snaha byla křiklavě nevěrohodná. Stejně okatě účelová byla její odpověď na výtku, že vozila v kočárku Soppovo dítě. Prý by ho byla nejráději usmrtila, vždyť z něho nemohl vyrůst než vrah, jako byl jeho otec.

Bylo vyslechnuto několik svědků a všichni vypovídali ve prospěch Navarové a jejího manžela. K. Hrunek tvrdil, že Navarová podporovala odbojovou skupinu Mirka Očadlíka (hudební vědec, po válce programový ředitel Československého rozhlasu). Četníkovi Straširipkovi z Kamberka zařídila návštěvu u jeho vězněného syna. Svědkové J. Hanuš a dr. J. Chmelík dokazovali, že Navarovi nenáviděli Soppu a okupanty vůbec. Stýkali se s nimi jen proto, aby mohli pomáhat vězňům. Dr. Fr. Vycpálek, krajský soudce, uvedl důležitý fakt, že Navarová neudala vůz, který odmítl Heydricha odvézt, ani strážníka, který z místa atentátu zmizel. I on však v něčem vypověděl nevěrohodně. Navarová prý Heydrichovi pomohla proto, že se domnívala, že jí pak poskytne audienci a ona se bude moci přimluvit za dr. Rašína (syn ministra financí a tvůrce měnové reformy při vzniku republiky) odsouzeného k smrti. Dr. Grospič, státní zástupce, věřil, že Navarová na jeho radu nedala gestapu popis atentátníků a neidentifikovala jejich mrtvoly. Ve prospěch Navarové svědčily také její spoluvězeňkyně z Terezína, ať už jednotlivci nebo kolektivně v dopise sedmnácti žen. Všechny vyzdvihovaly její vlastenecké chování v táboře a cenily ji jako odborně zdatnou a obětavou ošetřovatelku. Statečně pomáhala i nakaženým tyfem. Navara sám pak dostal mnoho dopisů, v nichž pisatelé vyjadřovali pobouření nad zatčením jeho manželky a nazývali ji „andělem v pekle“. Vyšetřující soudce dr. H. Zeman nakonec 23. 7. 1946 propustil na „volnou nohu“, když slíbila, že se bude zdržovat na své pražské adrese.

V květnu 1947 skončila platnost retribučních zákonů a činnost mimořádných lidových soudů, avšak po uchopení moci komunisty bylo retribuční soudnictví v březnu 1948 opět obnoveno. Navarová byla zatčena u svého příbuzného na Moravě 9. 3. 1948. Na jednání vyšetřovatelů a soudů už je zřetelně znát nástup totalitního režimu. Už nenávistný slovník (zrůda, jež mokvala českou krví o Soppovi) zpochybňoval víru v objektivitu a nezávislost soudu.

Trestní oznámení popisuje její činnost při atentátu a cituje dokument ze štěchovického

archivu o odměně 20 000 říšských marek. Její popis atentátníků prý přispěl k jejich dopadení. To byl ovšem nesmysl a soudce ho musil vypustit. Při atentátu prý vystupovala s „germánskou řízností“ a všichni ji považovali za Němku. Od Němce Rödera prý koupila za 8 tisíc korun ložnici z židovského majetku. Pokud prý pomáhala vězňům, dělala to z alibismu. Také většinu z toho, co jim příbuzní přes ni posílali, si ponechala pro sebe nebo dala gestapákům. Např. od sedláka Miškovského dostala padesátikilové prase, od Zatočilové 100 amerických cigaret, od Kadlece 9 kg mýdla, od jeho manželky zlatou brož, od dr. Bradáče 13 m záclon. Co dříve svědčilo v její prospěch, obrátil nyní vyšetřovatel proti ní.

Ovšem našli se svědci, kteří i ve změněných politických poměrech zopakovali svou původní výpověď ve prospěch obžalované, ale spíše přibýly nepříznivé výpovědi. Svědek atentátu J. Klimeš potvrzuje rázné vystupování Navarové ve prospěch Heydricha. Sám však dostal také odměnu 20 tisíc říšských marek a byl Mimořádným lidovým soudem (MLS) bez trestu propuštěn. Stejně tak závozník firmy Holan Th. Šulc užil větší část stejné odměny ve svůj prospěch. A stejnou odměnu přijal i řidič dodávky Fr. Zitta.

Mnozí svědci dál vypovídali ve prospěch Navarové. Restaurátér VI. Vytejšek tvrdil, že jemu doručila všechny balíčky od příbuzných a dokonce k nim přidala i ze svého. Fr. Bílý, krejčí, potvrdil, že Navarovi pomáhali poslanci A. Hamplovi. Bílý se prý chtěl Navarovi odvděčit oblekem, ale ten to nepřijal. Stejnou nezištnost Navarových potvrdil i svědek R. Maryška a dr. Fr. Vycpálek. Ten tvrdil, že se Navarovi se Soppou stýkali jen účelově a s krajním odporem. Jejich manželství prý bylo harmonické a o intimním poměru mezi Navarovou a Soppou nemůže být řeči. Vycpálek tvrdil, že Navarová odmítla podat popis atentátníků, ale gestapák prý nad protokolem řekl: *„Už jsme nespali tři noci, milostpaní, nechte to, ať je s tím řáděním už konec.“*

V květnu 1948 byl zatčen také MUDr. O. Navara. Kromě styků s gestapem mu uškodila předválečná známost s předsedou vlády Slovenského štátu V. Tukou. Byl obviněn, že kryl dozorce, který ukopal vězně, a nepostavil se proti tomu, když Soppa jiného vězně umoril hladem. Navara se prý také postavil proti dobrodružnému plánu, kdy měla být mrtvola bezdomovce vydávána za Bořka-Dohalského a ten měl z vězení uprchnout. Uškodilo mu také, že z Terezína odešel hned 5. května 1945, ačkoli zde bylo třeba každého lékaře. V prvních měsících po válce shromáždil Navara 18 svědectví ve svůj prospěch a sloužil dál jako lékař na Pankráci. Vystoupal na šibenici, aby konstatoval úředně smrt popraveného K. H. Franka. Po roce 1948 se však dostal do vyšší konspirační hry a nakonec byl odsouzen k sedmi letům vězení.

Již ve vyšetřovací vazbě (9. 3.–29. 9. 1948) se zdravotní potíže M. Navarové velmi zhoršily. V červnu potvrzuje vězeňský lékař J. Veles, že vyšetřovaná byla v Terezíně nakažena tuberkulózou a že má na děloze nádor ve velikosti dětské hlavy. V srpnu konstatuje, že pacientka zhubla o 9 kg a že gynekologická operace je životně nutná. Doc. Tesař uvádí, že vyšetřovaná již desátý den silně krvácí z rodidel a má silný třes končetin. Navrhuje propuštění z vazby. Navarová *„prosí velmi vroucně“*, aby byla vzata v úvahu lítost nad činy, kterých se v nepředloženosti dopustila, a byla u ní uplatněna amnestie prezidenta republiky.

Soud k ničemu nepřihlédl a 29. 9. 1948 zasedl senát MLS s předsedou dr. Počepickým a soudci Ot. Šebkem a A. Součkovou. Žalobcem byl dr. Synek a obžalovanou hájil dr. Otto Metall. Rozsudek uvádí, že obžalovaná spáchala zločin proti státu podle par. 3 odst. 1 retribučního zákona tím, že zajistila převoz raněného zastupujícího protektora R. Heydricha do nemocnice, podala gestapu dobrý popis atentátníků a identifikovala jejich mrtvoly. Soud neuvěřil jejímu tvrzení, že toto nespáchala. Důkazem toho je, že ji byla vyplacena odměna 210 tisíc korun. Byla odsouzena k osmi letům těžkého žaláře zostřeno čtvrtletně tvrdým ložem. Pět let trestu si měla odpykat v pracovních oddílech. Na deset let byla zbavena občanské cti a její jmění propadlo státu.

Soud vzal v úvahu dosavadní bezúhonnost obžalované a svědectví dr. Vycpálka a

dr. Grospiče i spoluvězeňkyň z Terezína. Použil proto par. 16 retribučního zákona, který umožňuje trest snížit, jestliže obžalovaný jedná ve prospěch národa.

Vážně nemocná Navarová požádala o odklad trestu, avšak věc se ocitla v právnické pasti. Odklad nebyl možný, protože už trest nastoupila. Připadalo v úvahu přerušení trestu, ale to zase není možné u trestu vyššího jednoho roku. Zbývala cesta milosti, ale ministr spravedlnosti odpověděl, že je to kompetence prezidenta republiky.

Navarová si odpykávala trest v pracovním oddíle Kladno Dubí. V roce 1953 pracovala v Thunské továrně na porcelán n. p. v Dalošovicích u Karlových Varů. Plnila normu na 100 %. V témže roce jí byl amnestií prezidenta prominut zbytek trestu a po pěti letech byla propuštěna na svobodu. Neměla lehkou situaci. Byla bez majetku, bývalí známí ani příbuzní se k ní patrně příliš nehlásili. Vrátila se do Thunovské továrny, kde pracovala jako vězeňkyně, a nastoupila jako balíčka exportních zakázek za plat 1 000 Kčs měsíčně. Byla vzornou pracovnící, dostávala podnikové odměny a vyznamenání. Mimo továrnu však žila samotářsky, nezúčastňovala se veřejného života a podle hlášení veřejné bezpečnosti si z lidově demokratického zřízení dělala posměch.

Roku 1955 Navarová podala lidovému soudu trestnímu žádost o zrušení zbytku trestu, tedy o pozbytí občanské cti. Přitom nově vysvětluje svou účast při atentátu. *„Byla jsem stržena instinktem vžitým činností nemocniční ošetřovatelky, kterou jsem předtím byla, a sestry Červeného kříže.“* Dovolávala se také mezinárodních konvencí, že i raněnému nepříteli se má poskytnout ošetření. Společenské klima se vzhledem k válečným událostem zklidnilo natolik, že mohla uvést nejlogičtější vysvětlení svého problematického chování.

Ačkoli dostala od závodního výboru odborů (ROH) dobrý posudek, soud žádost odmítl. Od propuštění z vězení prý uplynula krátká doba, není tedy jisté, že její náprava je trvalá. Navarová svou žádost za rok zopakovala, vždyť se ztrátou občanských práv mizela i různá sociální práva, např. výpočet důchodu. Soud patrně žádosti znovu nevyhověl a Navarové nabyla občanská práva až po vypršení desetileté lhůty.

K významné události došlo v jejím osobním životě. Ve vězení se seznámila s Marií Vaňkovou z Benešova, která byla za udavačství odsouzena k doživotnímu trestu. Přes ni navázala kontakt se Stanislavem Pánkem z Benešova. Ten se hlásil k fašistickému hnutí již před válkou a po ní byl odsouzen k dvaceti letům žaláře. V roce 1955 byl však propuštěn, protože zemřela jeho manželka a zůstala nezaopatřená dcera ve školním věku. Navarová se přistěhovala do jeho domku Na Karlově č. 347 v lednu 1956. Byla nemajetná, ve stavu nemocných. Za prvních 14 dní dostala 351 Kčs nemocenské podpory, byla tedy hmotně závislá na svém druhovi, který pracoval v podniku Zelenina Středočeský kraj. Tam později nastoupila i ona. Pracovala jako dělnice a po skončení směny jako uklízečka. Přijímala bez protestu všechny práce, nedávala najevo žádnou zatrpklost. O jejím věznění se spolupracovníci taktně nezmiňovali. Chovala se distingovaně a velmi dbala na své oblékání. Vše je zřejmé i ze skupinové fotografie zaměstnanců. Navarová uprostřed snímku s vyčesanými vlasy a brýlemi přitahuje pozornost.

Konec životního příběhu M. Navarové má opět nádech tragické náhody. Podle pamětníka O. Nigrina, který v podniku pracoval jako náměstek ředitele, se poranila hřebíkem, zranění podcenila a otrava způsobila smrt. Zemřela roku 1966.

Životní příběh Marie Navarové je pro svou dobu a určitou skupinu lidí charakteristický. Někteří byli bez vlastního rozhodnutí postaveni do situace, kdy stáli na hraně mezi čestným jednáním a kolaborací. To se týkalo třeba správních úředníků, hospodářských pracovníků a dalších. Nemohli volit sebevražedné a zcela marné „hrdinství“ a některé jejich činy mohly být „poválečnými partyzány“ vykládány jako kolaborace. Často však tito lidé podlehli okupantům, někdy i touze po vlastním prospěchu a národní a občanské cti se zpronevěřili. Rozsoudit, kdy šlo

o nevyhnutelný ústupek tlaku okupantů v zájmu prospět národní věci a postiženým spoluobčanům a kdy o selhání a kolaboraci, je velice těžké. Neumím to určit ani u Marie Jiřiny Navarové.

Čerpal jsem z archivních pramenů Státního ústředního archivu fond MLS, sign. LS WII 785/48. Za cenné informace děkuji O. Nigrinovi, Z. Barsanové z Hřbitovní správy Benešov a M. Novotné z MěÚ Benešov.